

svoga uništenog na raspolaganje Jahvi. Važno je zapaziti da u proročkim tekstovima propisi o "heremu" u prvom redu stižu Izraelce jer se odvrgoše od Jahve. Na žalost religiozna deuteronomistička reforma od naglašenog Jahvina prisustva na strani prava i pravde proizvela je "ideologiju svetog rata" pa se Jahvu prikazuje kao stvarnog ratnika. Proroci su inzistirali na duhovnim vrijednostima, rat protiv svakog zla koje ugrožava čovjeka. U tekstovima Jeremije i Deuteriozajie i kasnije u novozavjetnim tekstovima Jahve patnjom ljubavi, žrtvom, pa i ulaganjem vlastitog života pobjeđuje zlo. U Isusu Jahvina će se volja potpuno ispuniti. Jahvin pomazanik već kod proroka najavljen je kao mirotvorac i neprijatelj svake logike nasilja i rata. Isus je to radikalno tražio naviještanjem kraljevstva Božjega koje nenasilno dolazi ali se gradi preobrazbom čovjekova srca iznutra.

Zadnja tema: *Biti Isusov učenik u svjetlu 'gubiti - dobiti'. Egzegetska interpretacija Mk 8,34-35*, jest prikaz Isusova radikalnog darivanja za čovjeka. To je novi Božji odnos kojega je Isus otpočeo graditi svojom riječju, životom, smrću i uskrsnućem. To je odnos sveobuhvatne Božje ljubavi na koju Isus poziva i svoje učenike. Biti Isusov učenik podrazumijeva njegovu patničku sudbinu koja uključuje zadobivanje stvarnog života u Bogu. Život se dakle u svojoj dubini razumije kao ljubav koja se daje ali koja u snazi te iste ljubavi konačno pobjeđuje.

Knjiga Bože Lujica vrijedan je prilog hrvatskoj biblijskoj bibliografiji ali isto

tako za upućene u biblijsku egzegezu bogati izvor za izvornu spoznaju snage Božje riječi i rast u biblijskoj duhovnosti.

Božo Odobašić

Povijesna vrela o "krstjanima"

Franjo ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.-15. st.)*, Barbat, Zagreb 2003., 397 str.

Pozdravljam predstavljanje ove važne knjige uglednog povjesničara i neupitnog znanstvenog autoriteta na ovome području akademika Franje Šanjeka, knjige koja je izazvala pozornost kulturne i znanstvene javnosti i Hrvatske i BiH, o čemu svjedoče i organizatori ovoga predstavljanja, prestižni povijesni instituti iz obje zemlje te Vrhbosanska katolička teologija iz Sarajeva.

Po profesiji nisam povjesničar da bih mogao kvalificirano prosuđivati, opredjeljivati se o specifičnim pitanjima koja se u ovome djelu obrađuju instrumentarijem metodologije povijesnih znanosti, stoga se ne bih upuštao u raspravljanja toga tipa, o kojima meritornije od mene mogu suditi ostali predstavljači po struci povjesničari.

No, kao osoba koja dolazi iz akademске zajednice, nešto ću kazati o gradi koja se u knjizi obrađuje, iz aspekta vlastite struke - socijalne filozofije. U tome ću smislu nastojati osvijetliti prirodu filo-

* Tekst pročitao 30. travnja 2003. prigodom predstavljanja u podnaslovu navedene knjige akademika Franje Šanjeka u Vrhbosanskoj katoličkoj bogosloviji, koje su zajednički organizirali Hrvatski institut za povijest iz Zagreba, Institut za istoriju i Vrhbosanska katolička teologija iz Sarajeva. Predstavljanjem ove knjige i znanstvenim okruglim stolom, koji je istoga dana u prijepodnevnim satima održan u ANUBIH, obilježena je u Sarajevu 800. obljetnica abjuracije "bosanskih krstjana" iz vremena Kulina bana (Bilino polje, 8. travnja 1203. i Kraljev otok, 30. travnja 2003.). - *Napomena urednika.*

zofijskog i vjerskog dualizma, manihejstva, te problem srednjovjekovne hereze, navlastito heterodoksije srednjovjekovne Crkve bosanske, pokušati sagledati u širem kulturološko-povijesnom kontekstu općih europskih strujanja toga vremena.

Na drugoj strani, kao diplomat u Hrvatskom veleposlanstvu u Sarajevu, ne mogu previdjeti niti osjetljivi politički kontekst koji se gotovo u pravilu veže uz gradu o kojoj je u knjizi riječ. Radi se, naime, o interpretativnom ključu s ideologijsko-političkom podlogom, kojim se služe pojedini istraživači kako bi ovaj zanimljivi fenomen srednjovjekovnih bosanskih heterodoksa pripisali ustroju jednog od tri suvremena naroda koji danas obitavaju u BiH. Suvišno je, mislim, pripomenuti da se ti povjesničari ne opredjeljuju nasumice za ovu ili onu opciju već svaki od njih u pravilu "bosanske krstjane" pripisuje "svojemu" narodu. Naš autor u tome smislu u uvodnom dijelu knjige, pod naslovom *Krstjani i Crkva bosanska u povijesnoj literaturi* daje zanimljiv pregled te nacionalne podjele interpretacija o povijesnom podrijetlu *krstjana*: katoličkom, odnosno hrvatskom, kod jednih; pravoslavno-srpskom, kod drugih, te autohtonobošnjačkom kod trećih. Šanjek također uočava i četvrti primjer ideologiziranih interpretacija podrijetla *krstjanske* heterodoksije i to kod povjesničara marksističke provenijencije koji u pronositeljima "heterodoksnih gibanja u srednjovjekovnom kršćanstvu otkrivaju preteče socijalizma i komunizma, te gledaju na pokret bugarsko-makedonskih bogumila i bosansko-humskih *krstjana* s aspekta klasne borbe i kao strogo socijalni fenomen".

Akademik Šanjek ne upada u spomenutu stupicu, pa premda uvjerljivo otklanja pojedine krive i nategnute interpretacije kao nacionalna ili klasna posvo-

jenja, ne natječe se s njima natežući na "svoju" hrvatsko-katoličku stranu, već akribijom vrsnog, predanog i kompetentnog istraživača podastire izvorne i autentične povijesne dokumente, najrelevantnija vrela o fenomenu "krstjana", fenomena koji duboko zadire u društvenu, intelektualnu, političku i religioznu problematiku hrvatskog i europskog srednjovjekovlja. Obilje, prava riznica literarne grade i arhivskih dokumenata objavljena je u izvornom jeziku i pismu te u suvremenom hrvatskom prijevodu, što omogućuje kako užoj znanstveno-povijesnoj, tako i široj intelektualnoj i znatiželjnoj kulturnoj javnosti, da na temelju uvida u obilje izvornih i autentičnih dokumenata stekne *sine ira et studio* objektivan uvid u ovaj zanimljivi fenomen srednjovjekovne povijesti.

I znanstveno metodologijski sadržaj knjige, koji dobrim dijelom, uz kompetentne autorove analize i sažimanja, čine prikupljena i sistematizirana povijesna vrela, strukturiran je na pregledan i smislen način kako bi udovoljio temeljnoj nakani obuhvatnog i objektivnog vrijednosno, a pogotovo ideologijski neutralna uvida u problem. Nakon instruktivna uvoda slijedi iscrpna i sistematizirana bibliografija. Potom vrijedan i pregledan, veoma koristan *Pojmovnik heterodoksnih sljedbi*, koji znatno olakšava čitanje djela. Sažetak na hrvatskom i engleskom obično ide na kraj knjige. Ovdje je dat na početku, jamačno s istom nakanom lakšega poniranja u gradu što slijedi. U prvom poglavlju djela sustavno je razloženo podrijetlo i povijesni razvoj Crkve bosansko-humskih "krstjana", potom slijedi ustroj Crkve te vjersko-filozofski nauk te heterodoksnе sljedbe. Povijesna vrela što slijede sustavno su poredana: 1. *Diplomatička vrela*, 2. *Latinska narativna vrela o slavonskom/bosanskom krivovjerju*, 3. *Latinski literarno-teo-*

*loški spisi o bosansko-humskim krstjani-
ma*, 4. *Vrela grčko-slavenske pravoslavne
provenijencije*, te konačno 5. *Nauk Crkve
bosanske u svjetlu Krstjanskih vrela*.

Već iz predstavljene kompozicije knjige razvidno je da autor problemu ne pristupa selektivno, već sveobuhvatno, da ne bira izvore samo jedne provenijencije, već analizirani fenomen nastoji osvijetliti sa svih strana. Poglavito su u tome kontekstu vrijedna vrela autentični povijesni dokumenti u kojima "bosanski krstjani" progovaraju o sebi samima i o svojem vjerskome nauku.

Poredbena raščlamba različitih izvora omogućuje pak autoru uravnoteženu i objektivnu sliku o često krivo shvaćanom i tumačenom, prije svega nedovoljno poznatom fenomenu "krstjana".

Već na početku knjige autor otklanja jedan u javnosti široko prihvaćen stereotip, za koji je krivac poznati hrvatski povjesničar iz 19. st. Franjo Rački, a to je uvjerenje da su bosansko-humski "krstjani" izravni potomci bugarskih i makedonskih bogumila, tako da ih se prema tom stereotipu čak i nazivalo bogumilima. Međutim, prema istraživanjima akademika Šanjeka, bogumili su heretička sljedba koja se javlja u Bugarskoj i Makedoniji, a u povijesnim vrelima o Crkvi bosanskoj bogumili se uopće niti ne spominju. Nasuprot tomu, srednjovjekovni povijesni izvori upućuju, kako navodi naš autor, na izravne veze dalmatinskih katara i patarena, sljedbenika dualističkog svjetonazora, i heterodoksnih "krstjana" u Bosni na prijelazu iz 12. u 13. st. Te su veze jamačno intenzivirane nakon što su oko 1200. god. protjerani brojni krivovjerci iz Splita i Trogira, kojima je u Bosni utočište i zaštitu pružio ban Kulin.

Heterodokсни pokret "bosanskih krstjana", inače, valja promotriti u svjetlu po-

jave heretičkih sljedbi dualističke manihejske provenijencije na širem europskom, poglavito mediteranskom prostoru. Riječ je o krivovjercima koji se javljaju u Italiji, Dalmaciji, Južnoj Francuskoj a različiti izvori ih nazivaju katari, patareni, humilijati, albigenzi, valdenzi, lyonski siromasi i dr. Neke od tih sljedbi zastupaju strogi manihejski dualizam, kao vječitu borbu svjetla i tame, dobra i zla, duhovnog i materijalnog svijeta. Manihejski dualizam je pak u vječitoj oštroj protimbi spram strogom kršćanskom monizmu koji je u djelu vodećih kršćanskih filozofskih i teoloških autoriteta, od sv. Augustina (inspirirana Plotinovim neoplatonizmom) do sv. Tome Akvinskog (s kristijaniziranim aristotelizmom), definitivno oblikovao kršćansku katoličku doktrinu. Manihejski dualizam, na drugoj strani, izaziva znatna odstupanja od autentičnog kršćanskog svjetonazora, što proizvodi ozbiljne prijepore i to ne samo filozofsko-teološke naravi. Tako npr. konzekvence manihejskog dualizma prisutne u temeljnim idejama i vjerovanjima srednjovjekovnih krivovjernih sljedbi ozbiljno obrušavaju same osnove kršćanske vjere, te otvaraju prostora čak i za njoj nasuprotan sotonistički kult. Iz toga kuta se bolje može razumjeti oštra reakcija službene Crkve s inkvizicijom, lomačama... Naime, krivovjerci katari i patareni naučavaju da je Bog stvorio samo duhovnu zbilju, a pali anđeo Sotona, sav materijalni svijet, pa tako i čovjeka. Nadalje, oni ne vjeruju u Isusa Krista kao Sina Božjega, već ga kao i njegovu majku Mariju i sv. Ivana Krstitelja smatraju anđelima. Ne priznaju simbol križa, krštenje vodom niti ostale svete sakramente, prakticiraju strogi asketizam, vegetarijanstvo, osuđuju brak itd.

Važno je naglasiti i neupitan ugled i utjecaj koji je Crkva "bosanskih krstjana"

uživala i imala među srodnim europskim heretičkim sljedbama, a koji je bio toliki da je Bosna u određenom razdoblju figurirala i kao središte europskog krivovjerja. Naime, izvori su zabilježili, kako navodi akademik Šanjek, da "u 14. st. talijanski patareni i valdenzi u Bosnu dolaze na studijsko usavršavanje", a stoljeće prije južnofrancuski katari "krstjanskog djeda" čak priznaju svojim papom.

Na drugoj strani, plodno tlo za nastanak i cvjetanje krivovjerja u Bosni, tumači se slabim komunikacijama s udaljenim Rimom, nedovoljno čvrstom političkom i duhovno-vjerskom strukturom srednjovjekovne bosanske države u koju su se sklanjali progonjeni heretici iz područja, poput Dalmacije, koja su bila pod čvršćom političkom i duhovnom kontrolom. Zabrinuti za pojavu krivovjerja u Bosni, pape toga vremena održavaju živu korespondenciju s bosanskim vlastima. Ovi pak, poput kulina Bana odgovaraju da nisu svjesni vlastita krivovjerja, da griješe iz neznanja, te ban moli papu da pošalje stručnjake koji će ih podučiti pravoj vjeri. Aktom abjuracije na Bilinom polju 1203. god. heterodoksni "krstjanski" prvaci se u nazočnosti Kulina bana odriču krivovjerja i vraćaju u okrilje Katoličke Crkve. No, heterodoksija je u Bosni ponovo oživjela, poglavito nakon što bosanski biskup napušta Bosnu premjestivši sjedište biskupije u Đakovo. Tada nastupaju franjevci, poslani od pape u Bosnu da zabludjele krivovjerce vraćaju pravoj katoličkoj vjeri.

Iz navedenih povijesnih izvora proizlazi da su "bosanski krstjani" u stalnom kontaktu s hijerarhijom Rimske Crkve, da se od nje čas udaljuju, čas joj se vraćaju. Ta je činjenica jamačno utjecala i na doktrinarni raspon bosanskog krivovjerja. Uspo-

redujući "bosanske krstjane" sa sličnim krivovjernim sljedbama toga vremena, na temelju poredbene raščlambe latinskih i krstjanskih izvora, Šanjek "bosanskim krstjanima" pripisuje umjereni dualizam, koji se ipak temelji na vjeri u jednoga Boga. Kao potkrepu toj interpretaciji možemo usporediti katarski apokrif iz 13. st. "Interrogatio Iohannis - Ivanova pitanja" s bosanskom legendom o stvaranju svijeta "Počētie svieta". Dok u tradiciji strogoga dualizma katarski apokrif radikalno reinterpreтира biblijsku Knjigu postanka s nedvojbenim sotonističkim konzekvencama, bosanska legenda o stvaranju svijeta gotovo u potpunosti slijedi izvorni biblijski tekst.

Na temelju tih i takvih spoznaja autor jamačno drži "bosanske krstjane" pomalo heterodoksnim, ali iskrenim i nepatvorenim sljedbenicima istinske kršćanske vjere što najbolje ilustrira njegova posveta na početku knjige:

"U spomen Hvalu i Radinu, Bilki i Kosači, Radoslavu, Mirohni i Miašu, Cvitku i Gojsaku, i tolikim bezimanim krstjanima i krstjanicama 'svete vire apostolske', neutrudivim zajedničarima koji su se u duhu evandeoske pravednosti suprotstavljali nepravdi, pohlepi i nasilju, čija djela i natpisi na stećcima zrače iskrenošću i plemenitim žarom!"

Ne mogu, na koncu, a da se ne složim s ocjenom iz predgovora akademika Luje Margetića da "budući rad na problematici bosansko-humskih krstjana biti nezamisliv bez korištenja ove knjige, koja je plod znanstvenog napora najviše razine", istinski "desideratum hrvatske povijesne znanosti".

Mislav Kukoč